

Društveni odgovor na srednjovjekovnu kugu (vjerovanja i svakodnevnica)

Radolović, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:637178>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

Petra Radolović

DRUŠTVENI ODGOVOR NA SREDNJOVJEKOVNU KUGU
(VJEROVANJA I SVAKODNEVNICA)

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2023.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest

Petra Radolović
JMBAG: 0009089266

DRUŠTVENI ODGOVOR NA SREDNJOVJEKOVNU KUGU
(VJEROVANJA I SVAKODNEVNICA)

ZAVRŠNI RAD

Studij: Prijeddiplomski sveučilišni studij povijesti i hrvatskog jezika i
književnosti

Mentor: izv. prof. dr. sc. Kosana Jovanović

Rijeka, 2023.

Izjava o autorstvu

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala rad pod naslovom *Društveni odgovor na srednjovjekovnu kugu (vjerovanja i svakodnevnica)* te da sam njegoa autorica. Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedene u popisu literature.

Ime i prezime studentice: Petra Radolović

Datum:

Vlastoručni potpis: _____

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Crna smrt.....	3
3. Medicina i kuga.....	5
3.1. Liječenje kuge.....	6
4. Crkva i vjerovanja.....	9
4.1. Flagelanti	9
4.2. Progoni Židova	10
5. Kuga i umjetnost	12
5.1. Zaštitnici od kuge	12
5.2. Mrtvački ples	14
6. Književnost	17
6.1. Srednjovjekovna književna djela.....	17
6.2. Kazalište i drama	19
6.3. Moralna i vjerska književnost.....	20
7. Kuga u gradu i na selu.....	22
8. Nestanak i posljedice kuge.....	25
9. Zaključak.....	28
10. Popis literature	30

1. Uvod

Kuga je jedna od najopasnijih zaraznih, akutnih i epidemijskih bolesti, poznata više od tisuću godina, ali je njezin uzročnik otkriven tek potkraj 19. stoljeća, točnije 1894. godine. Taj bacil kuge, nazvan *Yersinia pestis*, uglavnom se nalazi kod glodavaca i buha, a zaraza se može slučajno prenijeti i na čovjeka. Iako je riječ o rijetkoj bolesti koja se može uspješno izliječiti antibioticima, kuga je ipak jedna od težih, potencijalno smrtonosnih zaraznih bolesti na svijetu.¹

Kuga se može pojaviti u tri različita oblika, od kojih je najčešći bubonski tj. žljezdani. Manifestira se visokom vrućicom (često i deliričnom groznicom), pojavom limfnih otoka (bubona) u predjelima pazuha i prepona te je taj oblik kuge smrtonosan u 30 – 75% slučajeva.² Osim bubonske kuge postoji i plućni oblik kuge koji za posljedice ima snažnu upalu pluća, vrućicu i krvavi kašalj, a najčešće rezultira smrću. Bubonski oblik širi se gotovo isključivo vanjskim prijenosnikom, tj. buhama dok je plućni oblik moguće prenijeti izravno s osobe na osobu zbog čega je mnogo opasniji. Treći oblik kuge, septikemijski, manifestira se velikom i naglom vrućicom te krvarenjem, nakon čega ubrzo nastupa smrt. Taj oblik rijetko se pojavljuje, a uzrokovan je ulaskom izvora zaraze u krv.³

Kroz povijest svijet se suočavao sa nekoliko pandemija kuge poput one 542. – 767. godine koja se proširila iz srednje Azije na Sredozemlje i uzrokovala smrt 40 milijuna ljudi.⁴ Dok je druga velika pandemija, ona o kojoj će biti riječi u ovome radu, također započela u srednjoj Aziji te je brodom 1347. bila prenesena u Siciliju i harala diljem Europe usmrivši četvrtinu europskog naroda, bolje poznata pod nazivom „Crna smrt“.⁵

U ovome radu bavit ću se ponajprije utjecajem crne smrti na svakodnevnicu europskog srednjovjekovnog društva koja uključuje mentalitet ljudi, vjerovanja, načine liječenja pa čak i utjecaj na umjetničku sferu života. Prikazat ću posljedice koje je kuga ostavila na čovjeka i cjelokupno srednjovjekovno društvo.

Izvori kojima ću se koristiti u pisanju rada su zbirka primarnih izvora autora J. Abertha *The Black Death. The Great Mortality of 1348 – 1350. A brief history with documents*, djelo

¹ Kuga, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslava Krleže, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34434> (stranica posjećena 19.6.2023.)

² Ravančić G., Kuga, Leksikon Marina Držića, <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/kuga/> (stranica posjećena 19.6.2023.)

³ Ibid.

⁴ Kuga, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslava Krleže, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34434> (stranica posjećena 19.6.2023.)

⁵ Ibid.

Dekameron talijanskog pisca Giovannia Boccaccia koji opisuje dolazak crne smrti u Firencu te ranonovovjekovno djelo *A Journal of the Plague Year* Daniela Defoea koje nam daje opis društva i svakodnevnice za vrijeme jedne od posljednjih epidemija koja je pogodila London. Upravo nam djela iz ranoga novoga vijeka prikazuju srednjovjekovni mentalitet o problematici kuge koji se zadržao i u kasnijim razdobljima, kada je potencijalni povratak kuge bio izvor paranoje koji je bio opravdan upravo zbog povremenih, ali slabih izbijanja epidemija. Osim primarnih izvora, koristit ću i sekundarnu literaturu poput knjiga *Daily Life during the Black Death* J. Byrnea, *The Black Death. A Chronicle of the Plague* J. Nohla, *Cultures of Plague. Medical Thinking at the End of the Renaissance* S. K. Cohna, *The Black Death* R. Horroxa, *Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy* L. Marshalla, koji govore o životu u doba srednjovjekovne kuge, kakvo je bilo stanje u gradovima, na selu i u Crkvi te kakav je utjecaj kuga imala na umjetnost i književnost.

2. Crna smrt

Termin „crna smrt“ stvoren je tek u 16., a populariziran u 19. stoljeću. Epidemija kuge u srednjem vijeku krenula je još 1333. godine iz srednje Azije, a nastavila se širiti sve do Crnoga mora. Stigla je tako u Europu u listopadu 1347. godine kada je 12 brodova iz Crnoga mora pristiglo u sicilijansku luku Messinu. Većina mornara na brodovima bila je mrtva, a oni koji su još bili živi bili su teško bolesni. Doček i suočavanje s prvim oboljelima od kuge sačuvan je u spisima fratra Michaela de Piazzze: *Mornari su u kostima nosili opasnu bolest od koje je bio zahvaćen svatko tko je samo razgovarao s njima te ni na koji način nije mogao izbjeći smrt. Zaraženi su osjetili kako ih prožima bol po cijelom tijelu, a na bedrima i nadlakticama pojavili su im se čirevi. Nisu umrli samo oni koji su bili u kontaktu s oboljelima već i oni koji su dotakli ili koristili njihove stvari.*⁶ Kada su stanovnici otkrili da je ova iznenadna smrt proizašla iz genoveških brodova, vlasti su žurno naredile njihov izlazak iz luke i grada, ali za to je već bilo prekasno. Bolest se proširila. Širenje bolesti teklo je jako brzo te su nakon Italije bile zaražene Francuska, Španjolska, Balkan, Švicarska, Austrija, Engleska. Tako su 1349. i 1350. bile zaražene cijela Njemačka i istočna Europa, Britanija te cijela Skandinavija, a 1352. kuga stiže i do Rusije.⁷

Povjesničari na Crnu smrt gledaju kao na ključnu prekretnicu u civilizaciji srednjeg vijeka, a kako bi shvatili kakve je posljedice kuga imala na društvo, potrebno je poznavati kako je društvo funkcioniralo prije njezine pojave. U prvoj polovici 13. stoljeća, srednja Europa doživljava vrhunac razvoja. Društvo je podijeljeno na tri staleža: plemiće, svećenstvo i seljake. Internacionalni odnosi bili su mirni, Crkva ima veliku ulogu, a papa Inocent III. smatra se jednim od boljih papa te su ujedno i društvene veze bolje.⁸ Dolazi do demografskog rasta koji bitno utječe na društvo i ekonomiju te rezultira istraživanjima, kopnenim i morskim putovanjima, trgovačkim razmjenama itd. No period napretka nije dugo trajao. Jedna od glavnih promjena vezana je uz klimatske promjene blažih zima i suših ljeta. Suša je uzrokovala nerodne godine što za sobom povlači smanjenje namirnica i hrane, dok je broj stanovništva i dalje velik. Do kraja 13. stoljeća Europa je upala u krizu.⁹ Glad i siromaštvo bili su popraćeni raznim

⁶ Nohl J., *The Black Death. A Chronicle of the Plague*, Unwin books, London, 1961., str. 7.

⁷ Aberth J., *The Black Death. The Great Mortality of 1348 – 1350. A brief history with documents*, Palgrave macmillan, New York, 2005., str. 7.

⁸ Gottfried R. S., *The Black Death. Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, The Free Press, New York, 1983., str. 22.

⁹ Ibid., str. 25.

bolestima i nehigijenom stanovništva, stoga dolazak kuge možemo smatrati neizbježnom posljedicom koja je zadesila srednjovjekovno društvo.

3. Medicina i kuga

Uzročnik infekcije kugom, bakterija *Yersinia pestis*, koju su buhe prenosile na glodavce, otkriven je tek 1894. godine od strane japanskog istraživača Shibasabure Kitasatoa i švicarskog istraživača Alexandrea Yersina. Do tada, uzročnik bolesti ljudima u srednjem vijeku nije bio poznat pa se bolest najčešće pripisala nadnaravnim uzrocima. Liječnici, nemoćni upravo zbog nepoznavnja uzročnika bolesti, sve su više bili kritizirani od strane naroda što je sačuvano u nekoliko zapisa i kronika. Tako je jedan od najoštrijih kritičara bio Firentinac Matteo Villani koji je tvrdio kako za ovu bolest liječnici diljem svijeta nemaju učinkovit lijek, a pomoći ne mogu niti filozofija, umjetnost ili astrologija. Ostali komentatori, poput Boccaccia i Angola di Tura, smatrali su kako su liječnici, a tako i sama medicina, bespomoćni pred kugom.¹⁰ Liječnike kuge moglo se prepoznati po crnim ogrtačima i šeširima s kljunastim maskama za koje se smatralo da štite onoga tko ih nosi tako što udaljavaju liječnikovo lice, osobito nos i usta, od zaraženog pacijenta. Iako su imali ovu specijalnu vrstu odjeće, posjećivanje pacijenata bilo je minimalno što zbog straha od zaraze, a što zbog brzog širenja i razvijanja bolesti pred kojom su umirali i liječnici.¹¹

Postojale su razne teorije kojima se objašnjavao dolazak kuge, poput onih vezanih uz astrologiju, položaj planeta, nadnaravnim uzrocima poput božjeg gnjeva, đavoljeg djelovanja, lošeg zraka ili neravnoteže tijela, tj. tjelesnih tekućina koje je opisao još Hipokrat. Naime, ljudi su smatrali da ako dođe do neravnoteže čovjekovih tjelesnih sokova, tj. žute žuči, crne žuči, krvi i sluzi, tijelo će oboljeti. Sačuvano je i nekoliko zapisa kroničara koji iznose svoja vjerovanja o uzrocima bolesti poput pisca Konrada od Megenberga koji nije podržavao astrološku teoriju da je kuga bila božanska odmazda za ljudski grijeh već je vjerovao u činjenicu da se kuga proširila zemljom nakon potresa koji je otpustio štetne pare.¹² U svojem zapisu, George Childs Kohn navodi moguća vjerovanja uzročnika kuge i suočavanja s istom. „Kuga se pripisivala bilo čemu od sljedećeg: pokvarenom zraku i vodi, vrućim i vlažnim južnim vjetrovima, blizini močvara, nedostatku pročišćavajućeg sunca, izmetu i drugoj prljavštini, trulom raspadanju mrtvih tijela, pretjeranom uživanju u hrani (osobito voću), Božjem gnjevu, kazni za grijeh e i konjunkciji zvijezda i planeta. Vjerski fanatici tvrdili su da su ljudski grijesi

¹⁰ Aberth, *The Black Death*, str. 37.

¹¹ Ibid., str. 37.

¹² Ibid., str. 38.

donijeli strašnu pošast; lutali su od mjesta do mjesta, bičevajući se u javnosti... Posvuda je vladala panika, a muškarci i žene nisu znali kako zaustaviti smrt osim da pobjegnu od nje.“¹³

3.1. Liječenje kuge

Na temelju tadašnjeg medicinskog znanja, narodnih lijekova koji su se prenosili generacijama, kršćanskog vjerovanja, praznovjerja i predrasuda, ljudi su iskušavali bilo koji ponuđeni prijedlog kako bi izbjegli ili pobjedili kugu. Lijekovi koji su se koristili za liječenje kuge u većini slučajeva bili su neučinkoviti, a ponekad čak i smrtonosni. Podijeliti ih možemo u nekoliko kategorija: lijekovi životinjskog podrijetla, razni napitci i paste, zatim puštanje krvi, bijeg iz zaraženih područja i progon marginaliziranih zajednica, ponajviše onih vjerskih.¹⁴ Jedini koji se može izdvojiti kao učinkovit je karantena i socijalno distanciranje.

Što se tiče liječenja za koje su se koristile životinje, jedna od najpopularnijih terapija bila je “Vicaryjeva metoda”, nazvana po engleskom liječniku koji ju je prvi predložio, Thomasu Vicaryju. Uzeta je zdrava kokoška kojoj su očišćena leđa i zadnjica te se taj goli dio zatim primjenio, tj. pričvrstio na natečene bubone bolesne osobe. Kada je kokoška pokazivala znakove bolesti, mislilo se da izvlači bolest iz te osobe. Kokošku bi uklonili, oprali i ponovno pričvrstili sve dok kokoška ili pacijent nisu umrli.¹⁵ Još jedan način liječenja životinjama bio je pronaći i ubiti zmiju, nasjeckati je na komade i trljati različite dijelove preko natečenih bubona. Za zmiju, koja je u Europi sinonim za Sotonu, smatralo se da izvlači bolest iz tijela kao što bi zlo bilo privučeno zlu. Golubovi su korišteni na isti način, ali zašto je golub odabran nije jasno.¹⁶

Osim životinja koristili su se razni napitci i paste. Lijek koji se nudio plemstvu ili bogatoj trgovačkoj klasi bilo je konzumiranje male količine smrvljenih smaragda. Naime, liječnik bi samljeo smaragde u mužaru, a zatim bi ih dao pacijentu kao prah pomiješan s hranom ili vodom. Oni koji nisu mogli priuštiti konzumiranje smaragda pili bi arsen ili živu, što bi ih naravno ubilo još brže od kuge. Jedan od najpoznatijih napitaka bila je kombinacija jabukovače, octa ili vina sa začinima poput kadulje, klinčića, ružmarina ili pelina za koje se smatralo da su snažna zaštita od kuge.¹⁷ Vrlo popularan bio je i terijak – pasta koju je bilo vrlo teško pripremiti

¹³ Kohn G. C., *Encyclopedia of Plague and Pestilence. From Ancient Times to the Present*, Facts on File, New York, 2007., str. 31, 32.

¹⁴ Joshua J. Mark, *Medieval Cures for the Black Death*, World History Encyclopedia, <https://www.worldhistory.org/article/1540/medieval-cures-for-the-black-death/> (stranica posjećena 22.6.2023.)

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

upravo zbog velike količine sastojaka koje ide u nju. Recept bi često sadržavao i do osamdeset sastojaka, a nerijetko i značajne količine opijuma. Sastojci su se mljeli dok tekstura ne bi postala pasta te se je dobiveno miješalo sa sirupom, a konzumiralo po potrebi. Osim ove paste, liječnici su prepisivali kreme od raznih korijena, biljaka i cvjetova koje su se nanosile direktno na otvorene rane, tj. bubone. Vjerovalo se i da čisti urin ima ljekovita svojstva te su liječnici poticali njegovo skupljanje, pijenje i kupanje u njemu.

Osim napitaka, čišćenje zraka smatralo se još jednim vrlo učinkovitim načinom sprječavanja kuge. Budući da se smatralo da se kuga širi lošim zrakom, domovi su se zadimljavali tamjanom ili dimom od zapaljene slame. Ljudi su često nosili bukete cvijeća ili mirisne latice koje su držali uz lice ili u džepovima. Jedan od razloga bio je i taj da otjeraju od sebe smrad, ali pravi je razlog ležao u vjerovanju da će cvijeće i njegov miris očistiti pluća i otjerati loš, smrdljiv zrak kojim se „širi“ kuga. Također, smatralo se da čovjek može ozdraviti sjedeći blizu vatre kako bi se jakim znojenjem izvukla bolest.¹⁸

Puštanje krvi bio je veoma popularan način pokušaja izliječenja kuge. Smatralo se da će izvlačenjem „loše krvi“ koja je uzrokovala bolest, zdravlje biti vraćeno „dobrom krvlju“ koja je ostala u ljudskom tijelu. Najčešća metoda kojom se izvlačila loša krv bila je pomoću pijavica. Sakupljači loše krvi koji su koristili pijavice bili su veoma skupi, tako da su oni manje imućni koristili druge metode sakupljanja krvi. Nožem bi napravili mali rez na koži, a loša krv bila bi skupljena u čašicu ili bi šalicu zagrijavali i stavljali naopako na kožu pacijenta, posebno na bubone, kako bi se u šalicu uvukla bolest.¹⁹

Bijeg iz zaraženog grada ili regije također je bio opcija, ali dostupna samo bogatima. Odluku na bijeg opisuje i jedan od najvećih talijanskih pisaca – Giovanni Boccaccio u svome djelu *Dekameron* koje je nastalo između 1348. i 1353.²⁰ U djelu se govori o bijegu desetero imućnih mladih ljudi iz Firence u seosko mjesto za vrijeme kuge gdje likovi jedni drugima pričaju priče za kraćenje vremena dok u gradu hara kuga.

Jedan od načina suzbijanja kuge bila je karantena i socijalno distanciranje. Jedini učinkoviti način sa stajališta suvremene medicine. Jedan od prvih gradova koji je pokrenuo praksu odvajanja bolesnih bio je Dubrovnik, tadašnji lučki grad pod Venecijom, imenom Ragusa. Vijećnici grada Dubrovnika već su 1377. iznjedrili prvu razmjerno učinkovitu

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

protuepidemijsku mjeru – karantenu.²¹ Razdoblje izolacije trajalo je u Ragusi 30 dana, a bilo je nametnuto brodovima koji dolaze. Ovaj način preuzeli su i gradovi koji su karantenu produžili na 40 dana prema *Zakonu o karantinu* odakle je i karantena dobila svoje ime, označavajući razdoblje od 40 dana.²² Iako je provođenje karantene imalo pozitivan učinak, državna tijela sporo su provodila takvu politiku, a ljudi su je nevoljko slijedili. U nekim gradovima, poput Venecije i Genove, zakon karantene donesen je prekasno dok se u nekim gradovima veoma strogo provodio, kao što je Milano. Ondje vlasti nisu tolerirale nesuglasice oko ne poštivanja zakona pa su u jednom trenutku čak odlučili u potpunosti zapečatiti vrata triju kuća i zaražene stanare u njoj, koji su vjerojatno naposljetku i preminuli.²³

Također, kugu se pokušalo izliječiti ciljajući na ono što su smatrali njezinim izvorom, a to su marginalizirane skupine. Tako je Kohn zapisao: *Ponegdje su za kugu okrivljavali bogalje, plemstvo i Židove, koji su bili optuženi za trovanje javnih izvora bunara te su bili otjerani ili ubijeni vatrom ili mučenjem.*²⁴ Više o vjerovanjima povezanim s vjerom koje graniči s vjerskim fanantizmom predstaviti će se u nastavku rada.

²¹ Ravančić G., „Epidemije kuge u Dubrovniku u drugoj polovici 14. stoljeća. Koliko su kroničarski zapisi pouzdan izvor za proučavanje epidemija?“, *Povijesni prilozi* 40, br. 61 (2021): 45-65.

<https://doi.org/10.22586/pp.v40i61.19778>

²² Joshua J. Mark, *Medieval Cures for the Black Death*, World History Encyclopedia, <https://www.worldhistory.org/article/1540/medieval-cures-for-the-black-death/> (stranica posjećena 22.6.2023.)

²³ Ibid.

²⁴ Kohn, *Encyclopedia of Plague and Pestilence. From Ancient Times to the Present*, str. 32.

4. Crkva i vjerovanja

Utjecaj Crkve na stanovništvo u srednjem vijeku bio je jak te se vjerovalo kako je bolest posljedica ljudskih grijeha. To potvrđuje i činjenica da je dužnost liječnika ulazeći u kuću bila pitati rodbinu bolesnika je li se ispovjedio i primio sveti sakrament. Bolesnik je naime morao u ime Boga tražiti spasenje svoje duše, a ako to nije učinio, morao je to izvršiti odmah ili obećati da će to učiniti.²⁵ Svećenstvo je tijekom haranja kuge imalo obvezu obavljati crkvene dužnosti među bolesnicima poput ispovijedi, stoga su imali i veći rizik zaraze. Sve veće stope smrtnosti navele su narod da traži pomilovanje od Boga zbog grijeha za koje ih kažnjava. Hodočastili su, molili se i štovali svece poput sv. Sebastijana, sv. Antuna, sv. Roka i Djevice Marije.²⁶ Osim molitve i štovanja svetaca, javljali su se i ekstremni oblici vjerskoga fanatizma u obliku kršćanskih progona Židova i pojave flagelanata. Treba napomenuti kako kršćanski i islamski odgovor na Crnu smrt nije bio isti. Muslimani su naime vjerovali da je kuga prirodna katastrofa koju je Bog dopustio, ali ne s ciljem osvete narodu, dok su kršćani krivili Židove za kugu, najčešće ih optužujući za trovanje javnih izvora i bunara.²⁷

4.1. Flagelanti

Flagelantski pokret prisutan je još od ranoga doba kršćanstva kao kazna za grešno ponašanje te je uključen u monaška pravila od 4. do 6. stoljeća. Tijekom 11. i 12. stoljeća samobičevanje je postalo uobičajeno u kršćanskom obredu, a za vrijeme Crne smrti prisutan je kao dobrovoljan pokret.²⁸ Počeci se vežu uz Austriju ili Ugarsku 1348. godine odakle se širi na područje Tiringije i Frankonije te dolazi sve do Njemačke. Detaljni opisi povorka i ceremonija bičevanja sačuvani su zahvaljujući Heinrichu Herfordu, dominikanskome kroničaru koji u svojoj *Book of Memorable Matters 1349–1355*. opisuje izgled flagelanata i njihovu ceremoniju bičevanja, molitve i pjesme. Flagelanti su po gradovima išli bosu, obučeni u plašt koji se vuče po tlu sa velikim križem oko vrata, neprestano se bičevajući. Zvali su ih križonoscima jer su za vrijeme svojih procesija pratili križ, poredali bi se u oblik križa i jer je znak križa bio ušiven u njihovu odjeću. Nazivalo ih se i flagelantima upravo zbog biča – latinski *flagellum* kojeg su koristili u ceremoniji bičevanja. Bič se sastojao od štapa s tri uzice koje su završavale čvorovima. U svaki čvor bila su zataknuta dva metalna završetka, postavljena u oblik križa, koji su bili toliko oštri da su se znali zariti u meso toliko da su bila potrebna dva ili više potezanja

²⁵ Nohl, *The Black Death. A Chronicle of the Plague*, str. 45.

²⁶ Aberth, *The Black Death*, str. 94.

²⁷ *Ibid.*, str. 96.

²⁸ *Ibid.*, str. 117.

kako bi ih izvukli. Koža im je od bičevanja bila nateknuta, crvena i plava, a krv je tekla po svuda čak i prskajući obližnje zidove.²⁹ Ceremonija im se sastojala i od ležanja kako bi izrazili pokoru za svoje grijehе. Nakon toga, jedan od njih udara ih redom bičem istovremeno govoreći *Bog ti dao oprost svih tvojih grijehа, ustani!* Zatim ustaju i kreću s pjevanjem. Kada dolaze do dijela u kojem se spominje muka Kristova svi padaju, ali ne na koljena ili podupirući se dlanovima, već padaju ravno na trbuh i lice s čvrsto pripijenim rukama uz tijelo kako bi kada svi padnu, što više podsjećali na oblik križa. U toj poziciji onda ponovno kreću s molitvom. Ovakva ceremonija najčešće se sastojala od tri pjevanja i tri padanja na zemlju. Na kraj flagelantskom pokretu staje francuski kralj Filip VI. izdajući *Edikt o suzbijanju flagelanata* 15. veljače 1350. godine, nešto manje od četiri mjeseca nakon što je papa Klement VI. osudio pokret.³⁰

4.2. Progona Židova

Progon Židova kao naroda, tj. zajednice koji su okrivljeni za pojavu kuge bio je još jedan od načina vjerovanja da će se tako stanovništvo obraniti od kuge. Ovakvo vjerovanje pratilo je Bibliju, tj. Novi Zavjet gdje su Židovi proglašeni „ubojicama Krista“ koji su ga izdali i odbacili kao mesiju. Naime, ljudi su vjerovali kako kuga označava početak kraja svijeta i procesa koji će kulminirati povratkom Isusa Krista i njegovom vladavinom. Budući da su Židovi imali reputaciju Kristovih najvećih neprijatelja, predstavljali su narod koji je bilo nužno preobratiti ili istrijebiti ako je to značilo da će Kristova vladavina ubrzo neometano nastupiti.³¹ Progona nad židovskim zajednicama započeli su u proljeće 1348. godine na jugu Francuske te u Kataloniji na sjeveroistočnoj strani Španjolske. Narod je bio uvjeren da su Židovi, kao neprijatelji kršćana, odgovorni za dolazak bolesti trovanjem vode i hrane.³² Najčešća metoda njihova pogubljenja bila je spaljivanje iako su ponekad dobili mogućnost spasenja ako pristanu preći na kršćanstvo.³³ Pojedinci poput pape Klementa VI. stali su u obranu Židova izdajući bulu za njihovu zaštitu u rujnu i listopadu 1348. godine, a slično su napravili gradski službenici Kölna u siječnju 1349.³⁴ Ovakva naklonost i pokušaj pomoći Židovima imala je ekonomske razloge. Naime, Židovi su bili poznati po posuđivanju novca i izdavanju kredita pa se u tome može tražiti pravi uzrok napada i progona na njih. Dakle, s jedne strane postoji želja vlasti

²⁹ Ibid. str. 123.

³⁰ Ibid., str. 138.

³¹ Horrox R., *The Black Death*, Manchester University Press, Manchester, 1994., str. 110.

³² Aberth, *The Black Death*, str. 139.

³³ Ibid., str. 141.

³⁴ Ibid., str. 141.

očuvanja Židova kao potencijalnih izvora poreznih prihoda, dok je s druge strane stanovništvo jednako željno zagovaralo njihove progone kako bi se riješili novčanih dugova koje očito nisu bili u mogućnosti vratiti. Srednjovjekovni kroničari među kojima je i benediktinski redovnik Jean de Fayt 1349. godine zapisuju kako su upravo flagelanti odgovorni za progone nad Židovima zahtijevajući njihova pogubljenja.³⁵ Zaštita pape ipak nije dugo potrajala jer se represija nad Židovima nastavlja sve do tragičnih masakra diljem gradova, Kölna, Mainza, Erfurta, Antwerpena, Bruxellesa.³⁶

³⁵ Aberth, *The Black Death*, str. 119.

³⁶ *The Black Death*, Jewish History, <https://www.jewishhistory.org/the-black-death/> (stranica posjećena 31.7.2023.)

5. Kuga i umjetnost

Zahvativši cijelu Europu, kuga je imala dubok utjecaj na srednjovjekovno stanovništvo, a tako i kulturu tog vremena, uključujući i umjetnost. Ovakva katastrofa odjeknula je posebnom snagom koja je rezultirala odmicanjem od tradicionalnih umjetničkih vrijednosti te se približavala stvarnosti koja je bila u skladu s patnjama s kojima su se ljudi u doba kuge suočavali.³⁷ Utjecaj kršćanstva također se odrazio na umjetnost pa tako čim se kuga pojavila na Zapadu, bila je povezana s religijskom ikonografijom.³⁸ Prikazivalo se ponajviše Isusa Krista, Djevicu Mariju i svece zaštitnike od kuge kako bi se poštivala uloga vjere, potaknulo pokajanje i istjeralo zlo.³⁹ U vrijeme kada je epidemija zahvatila stanovništvo, pred kojom su se osjećali bespomoćno, latinska poslovice *memento mori* značenja *sjeti se da moraš umrijeti*⁴⁰ naglašavala je prolaznost života i neizbježnost smrti. Ova tema odražavala se u ikonografskim djelima, freskama i skulpturama koje prikazuju smrt u njezinom alegorijskom ili personificiranom obliku, a najpoznatiji primjer bio je mrtvački ples.

5.1. Zaštitnici od kuge

Još od 13. stoljeća pozivalo se na zaštitu Djevice Marije, koja je na likovnim prikazima najčešće bila naslovljena kao Djevica od Milosrđa. Dolaskom kuge njezini prikazi prilagođavaju se novoj krizi, točnije prikazu kako Krist baca strijele dok Djevica Marija širi svoj ogrtač kao zaklon.⁴¹ Izdvojiti se mogu talijanski umjetnici Benedetto Bonfigli i Federico Barocci koji slikaju takvu tematiku.⁴² Jedan od poznatijih prikaza naslikao je Bonfigli u crkvi S. Francesco del Prato u Perugi 1464. godine. Djevici Mariji na ogrtaču stoje slomljene strijele, a ispod velikih nabora kleče skupine redovnika i redovnica. U gornjem dijelu slike, Krist s krunom baca strijele prema dolje dok su mu s lijeve i desne strane anđeli s mačevima. Do Djevice je prikazan sv. Sebastijan čije je tijelo probodeno strijelama, a u podnožju slike prikazana je Perugia i svećenstvo u bijelim haljinama koji kleče u molitvi dok ih vreba smrt –

³⁷ Tibayrenc M., „Infectious Diseases and Arts“, *Encyclopedia of Infectious Diseases: Modern Methodologies* John Wiley & Sons, New Jersey, 2007., str. 678.

³⁸ Ibid., str. 679.

³⁹ Ibid., str. 680.

⁴⁰ Ostberg, R., „*memento mori*“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/memento-mori>, (stranica posjećena 19.7.2023.)

⁴¹ Marshall L., „Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy“, *Renaissance Quarterly*, vol. 47, br. 3, (1994): 485–532., <https://doi.org/10.2307/2863019>, str. 506.

⁴² Crawford R., *Plague and Pestilence in Literature and Art*, Clarendon Press, Oxford, 1914., str. 136.

kostur sa šišmiševim krilima s lukom i strijelama u rukama. Ipak, molitva pobjeđuje jer arhanđeo Rafael udara smrt svojim kopljem.⁴³

Tijekom cijele renesanse istaknuti svetački branitelj protiv kuge bio je rimski mučenik Sebastijan.⁴⁴ Za vrijeme njegova života car Dioklecijan prognao ga je kao kršćanina te odredio da ga se zaveže za stup na vježbalištu kako bi poslužio kao meta vojnicima za vježbanje gađanja lukom i strijelom. Nakon što je ostavljen na polju, vjerujući da je mrtav, kršćani koji su potajno dolazili noću shvatili su da je živ te su ga uzeli i njegovali dok se nije posve oporavio. Nakon što je ozdravio, potražio je Dioklecijana i javno ga izgrdio zbog progona kršćana. Car je tada zapovijedio da se Sebastijana pretuče na smrt i baci u odvod. Nakon što su kršćani pronašli njegovo tijelo pokopali su ga u katakombama.⁴⁵

Početak njegova kulta kao sveca zaštitinika od kuge veže se uz 680. godinu i epidemiju kuge koja je izbila u lombardskoj prijestolnici Paviji, a prestala je odmah nakon postavljanja oltara posvećenog Sebastijanu, što se protumačilo kao znak.⁴⁶ Kada se bolest vratila 1347., ponovno otkriće i popularizaciju Sebastijana kao zaštitnika od kuge iznio je Jacobus de Voragine u svojoj zbirci *Legenda Aurea*.⁴⁷ Jedan od poznatijih prikaza svetog Sebastijana naslikao je francuski slikar Jose Lieferinxe između 1497. i 1499. U prvom planu, tijelo se polaže u masovnu grobnicu koja je već ispunjena drugim tijelima, kada jedan od grobara iznenada ispusti leš i padne unatrag od boli, a na vratu mu se pojavio crveni bubon. U pozadini, niz tijela čeka pokop, uključujući i kola puna leševa koja napuštaju gradska vrata. U gornjem lijevom kutu, probodenog strijelama, vidimo Sebastijana koji kleči i moli pred Kristom.⁴⁸ Strelice kojima je proboden predstavljaju kugu koje je na čovječanstvo bacio ljutit Bog.⁴⁹

⁴³ Ibid., str. 138.

⁴⁴ Marshall L., „Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy“, *Renaissance Quarterly*, vol. 47, br. 3, (1994): 485–532., <https://doi.org/10.2307/2863019>, str. 488.

⁴⁵ Ibid., str. 489.

⁴⁶ Ibid., str. 489.

⁴⁷ Chiu R., *Plague and Music in the Renaissance*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017., str. 143.

⁴⁸ Ibid., str. 146.

⁴⁹ Marshall L., „Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy“, *Renaissance Quarterly*, vol. 47, br. 3, (1994): 485–532., <https://doi.org/10.2307/2863019>, str. 493.

Slika 1 - Josse Lieferinxe, Sv. Sebastijan zagovara za pogođene kugom, 1497.–1499.

Osim svetog Sebastijana kao zaštitnik od kuge navodi se i sveti Rok. Rođen na jugu Francuske, nakon pobožnog djetinjstva odlučuje se na hodočašće u Rim. Na putu, prolazeći kroz nekoliko gradova u sjevernoj i središnjoj Italiji zahvaćenih kugom, izvodi čudesna ozdravljenja te se čak i sam zarazio, ali je preživio.⁵⁰ Nije sa sigurnošću potvrđeno u kojem razdoblju je sv. Rok živio, ali Francesco Diedo datira njegovu smrt u 1327. godinu.⁵¹ Njegov kult kao sveca zaštitnika od kuge dobio je zamah tijekom razarajuće epidemije koja je zahvatila Italiju od 1477. do 1479. godine.⁵² Često ga se prikazivalo s bubonima na tijelu i ožiljcima od kuge, dokazujući da se može preživjeti kugu što je oboljelima davalo snagu.⁵³

5.2. Mrtvački ples

Neizbježnost od smrti sve je više dolazila do izražaja pa je stoga tema smrti postala popularna tema u likovnim prikazima. Prema zapisima *Grandes Chroniques de France* iz 1348.

⁵⁰ Ibid., str. 502.

⁵¹ Ibid., str. 503.

⁵² Ibid., str. 504.

⁵³ Ibid., str. 505.

godine koji su vodili redovnici opatije Saint-Denis, urednik Jules Viard opisuje izvođenje plesa na ulicama kako bi ljudi sprječili kugu.⁵⁴ Nekoliko godina kasnije, 1374. opisuje se plesna manija koja je pogodila Aix-la-Chapelle šireći se prema Njemačkoj i Flandriji. Muškarci i žene formirali bi krugove držeći se za ruke, satima bi zajedno plesali što je izgledalo kao da su izgubili svaku kontrolu nad svojim pokretima, sve dok na kraju nebi pali na tlo iscrpljeni.⁵⁵ Ipak, danas se vjeruje da su patili od neurološkog simptoma kuge, bolesti nazvanoj ples sv. Vida ili više poznatoj pod nazivom koreja.⁵⁶ Koreja je bolest poremećaja pokreta koji se javljaju mimo i protiv bolesnikove volje. Pojavljuju se u obliku jednostavnijih ili složenijih, nenadanih i nepravilnih kretnja dijelova tijela i lica gdje bolesnikova mimika izgleda kao niz grimasa, a neobične kretnje slične su plesu.⁵⁷ Pojavom ovog „ples“, javile su se i prve pjesme koje su ga pratile, a smatra se da je prvu napisao francuski pjesnik Jean le Fevre 1376. godine.⁵⁸ Do kraja 14. stoljeća pjesme o plesu počele su se izvoditi u pariškim crkvama, a kasnije služe i kao oblik zabave.⁵⁹

Mrtvački ples, tj. *danse macabre* prikazuje kosture koji predstavljaju smrt te uzimaju za „plesne partnere“ ljude iz svih slojeva društva, od seljaka do pape.⁶⁰ Prvi takav prikaz je freska koja je nekada krasila južni klaustar francuskog groblja Cimetière des Saints-Innocents u Parizu, naslikana između 1424. i 1425.⁶¹ Freska popraćena tekstom prikazuje trideset i jednu osobu, od pape i cara pa sve do djeteta i pustinjaka – svi plešući u kolu sa smrću. Nekoliko godina kasnije, početkom 1430-ih engleski pjesnik i redovnik John Lydgate prepisao je i preveo stihove francuske pjesme i uveo neke promjene tako što je dodao 6 likova, uključujući i nekoliko žena u pjesmu pa slikanje fresaka po Lydgateovoj verziji uživa sve veću popularnost tijekom druge polovice 15. stoljeća. Kreće se sa slikanjem mrtvačkog plesa diljem Europe, u Londonu već oko 1430., zatim Baselu, La Chaise-Dieu, Lübecku, pa čak i u Istri gdje se prikaz nalazi u crkvi sv. Marije na Škrilinah kraj Berma, a djelo je Vincenta iz Kastva. Mrtvački ples dobro se može povezati s iskustvom kuge jer smrt dolazi za sve, bez obzira na položaj u društvenoj hijerarhiji, a između ostalog srednjovjekovna vjerovanja čvrsto su povezana s konačnim uništenjem svijeta, apokalipsi i spasenju pravednika.

⁵⁴ Aberth, *The Black Death*, str. 164.

⁵⁵ Hecker J. F. C., *The Epidemics of the Middle Ages*, London, 1844., str. 81

⁵⁶ Aberth, *The Black Death*, str. 161.

⁵⁷ *Koreja*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33155> (stranica posjećena 15.7.2023.)

⁵⁸ Aberth, *The Black Death*, str. 161

⁵⁹ Ibid., str. 161.

⁶⁰ Byrne J P., *Daily Life during the Black Death*, Greenwood Press, London, 2006., str. 103.

⁶¹ Aberth, *The Black Death*, str. 161.

Jedinstveni tip umjetnosti, također povezan sa smrću tijekom kuge bile su *transi tombe*, nepokopani mrtvac, tj. leš ili kadaver isklesan u kamenu, smješten najčešće u katoličkim grobnicama 1390-ih godina u Francuskoj, Njemačkoj, Austriji i Engleskoj.⁶² Prve ovakve poznate grobnice pripadale su francuskome liječniku Guillaume de Harcignyu pronađene u Laonu i Švicarcu François de la Sarrau pronađene u La Sarrazu.⁶³ Ovakvi spomenici u većini slučajeva pripadali su bogatom svećenstvu ili plemstvu, a ugrađeni su bili u bočne brodove ili kapele crkva. Imenom *transi* od latinskog *transire* – tranzicija, označava se životni prelazak od zdravog ljudskog tijela u raspadajući leš. Ono što je dolazilo do izražaja bilo je pozivanje na crve, kao znak pokvarenosti i propadanja koje se može povezati sa kugom koja je pogodila stanovništvo. Crvi su mogli imati i drugačije značenje ukazujući na obnovu tijela iz njegove smrtnosti i propadanja kao što Job u Starom Zavjetu kaže: Jer ja znam da moj Otkupitelj živi i da će on u posljednji dan nad zemljom ustati. I premda kasnije kožu moju i ovo tijelo crvi unište, ipak ću u svome tijelu Boga vidjeti.⁶⁴ Jedan od poznatijih spomenika bio je onaj Henryja Chichelea, nadbiskupa od Canterburyja 1424. godine koji je na svojoj grobnici dao napisati i epitaf u kojoj spominje pretvaranje u prašinu i izjedanje od strane crva.

I was a pauper born, then to Primate raised
Now I am cut down and ready to be food for worms
Behold My grave / Whoever you may be who passes by
I ask you to remember / You will be like me after you die
All horrible dust, worms, vile flesh.⁶⁵

⁶² Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 106.

⁶³ Aberth, *The Black Death*, str. 169.

⁶⁴ Job 19:25-27. Vidi više kod: Aberth, *The Black Death*, str. 170.

⁶⁵ Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 106.

6. Književnost

6.1. Srednjovjekovna književna djela

Crna smrt na mnogo je načina obilježila srednjovjekovno društvo, a veliki utjecaj izvršila je na književnost. Između Boccacciova *Dekameron*a, napisanog tijekom prvih godina pojave kuge i djela *A Journal of the Plague Year*, Daniela Defoea, izdanog 1722. godine koje opisuje kugu koja je zahvatila London 1664/65., zapisivala su se mnogobrojna i raznolika djela. Medicinski traktati, pisma, prilozi, kronike, propovjedi, poezija i srednjovjekovna popularna djela poput Chaucerovih *Canterburyjskih priča* koja se čitaju još i danas. U nastavku, pobliže ću se osvrnuti na književna djela s početka i kraja europske epidemije Crne smrti, dakle *Dekameron* i *A Journal of the Plague Year* u kojima se mogu pronaći korisne informacije vezane uz kugu i društvo.

Zbirka novela *Dekameron*, Giovannia Boccaccia pisana je između 1349. i 1351., a radnja se odvija za vrijeme izbijanja kuge 1348. godine u Firenci kada 3 mladića i 7 djevojaka odlučuje otići u vilu u Fiesole kako bi izbjegli kugu. Kako bi skratili vrijeme u 10 dana pričali su kratke priče čime je nastala zbirka od ukupno 100 novela. Ono na što valja obratiti pozornost u djelu je uvod koji unatoč svojoj kratkoći govori dovoljno o prvim susretima sa smrtonosnom bolešću koja je zahvatila firentinsko društvo. Kreće se s opisom dolaska kuge u grad od koje su ljudi odmah oboljeli kada su im se oteklina, na toskanskom nazvane *gav'occoli*, širile na područje pazuha i prepona u obliku tamnih mrlja. Vjerovanja koja Boccaccio iznosi vezana uz dolazak kuge u Firencu, povezana su s djelovanjem nebeskih tijela ili Božjeg gnjeva dok su uvjerenja naroda u načine njezina sprječavanja bile molitve i procesije vjernika koje, kako navodi Boccaccio, nisu od pomoći kao ni liječnički savjeti. Boccacciov uvod daje nam uvid i u mentalno stanje društva pogođenoga kugom. Dok su jedni vjerovali da će ih molitva i vjera spasiti od bolesti, drugi su se odlučili prepustiti užicima. *Tvrđili su da je u prevelikom piću, svakakvom uživanju, skitanju naokolo uz pjesmu i zadirkivanje i udovoljavanju svakom svom prohtjevu, kao i podsmijevanju i ruganju sa svim što se događalo, siguran lijek tom zlu (...) To što su propovijedali primjenjivali su i u praksi koliko god je bilo u njihovoj moći, i danju i noću, idući sad u jednu krčmu sad u drugu, i pijući bez reda i bez mjere.*⁶⁶ Iz Boccacciova uvoda možemo puno saznati i o svakodnevnici grada Firence za vrijeme Crne smrti. Navodi se kako

⁶⁶ Boccaccio G., *Dekameron*, Globus media, Zagreb, 2004., str. 8.

je vladavina zakona bila u potpunosti svrgnuta i uništena jer je većina gradske vlasti bila mrtva ili bolesna stoga je u gradu zavladao kaos gdje je svatko mogao činiti što želi. Pogrebni običaji bili su prekinuti dok u crkvama više nije bilo dovoljno crkvenog zemljišta za grobove, zbog mnoštva tijela koja bi bila donošena u svaku crkvu, svaki dan i gotovo svaki sat.⁶⁷ Boccaccio navodi i statističke podatke, kako je ukupni broj umrlih u Firenci bio više od 100 000.⁶⁸ Uvod ovog djela, koji je na svega nekoliko stranica, veoma je koristan kako bi se saznali detalji koji se tiču srednjovjekovnoga društva pogođenoga kugom i to za vrijeme njezinih samih početaka. To potvrđuje i činjenica kako su informacije koje je Boccaccio pružio u djelu koristili i talijanski liječnici u 16. stoljeću, citirajući ga za dokaze i saznanja o počecima ove smrtonosne bolesti.⁶⁹

Drugo djelo, *A Journal of the Plague Year*, Daniela Defoea prikaz je iskustava jednog čovjeka iz 1665. godine, kada je bubonska kuga pogodila grad London, poznato u historiografiji kao *Velika londonska kuga*. Defoe je za vrijeme londonske kuge imao svega pet godina pa se postavlja pitanje kako je mogao napisati tako detaljan dnevnik kuge. Vjeruje se da je imao pristup ostalim publikacijama koje su također sadržavale informacije o kugi ili zapise, tj. dnevnik nekoga iz njegove obitelji na koga se na kraju i referirao inicijalima H. F.⁷⁰ U djelu se opisuje ponovni dolazak kuge u London, reakcije društva te problemi s kojima je grad suočen. Daje nam prikaz pojedinosti svakodnevnog života u gradu pogođenom kugom te statistiku o posljednjem velikom izbijanju bubonske kuge u Londonu. Dolaskom kuge u grad sve se je više građana, osobito onih više klase, odlučivalo na odlazak na selo kako bi izbjegli zarazu. Tako se i sam autor dvoumi između ostanka u Londonu ili odlaska, ali ipak bira ostanak.⁷¹ U svojem premišljanju oko ostanka ili odlaska uviđamo kako je vjerovanje da je kuga kazna koju je Bog poslao na zemlju i dalje prisutna, kako među narodom, tako i kod autora. S druge strane, navodi autor, neki su vjerovali da su kometi koji su prošli gradom nekoliko mjeseci prije izbijanja kuge bili ukazatelji na njen dolazak.⁷² Osim odlaska na selo, drugi način bijega od kuge bio je odlazak na brod. *Oko deset tisuća osoba pokušalo je ostati izolirano i izbjeci zarazu, živeći na brodovima koji su namjerno usidreni podalje od grada.*⁷³ Ova mjera,

⁶⁷ Ibid., str. 10.

⁶⁸ Ibid., str. 11.

⁶⁹ Cohn S K., *Cultures of Plague. Medical Thinking at the End of the Renaissance*, University Press, Oxford, 2010., str. 95.

⁷⁰ Defoe D., *A Journal of the Plague Year. Memorials of the Great Pestilence in London in 1665*, George Routledge and Sons, London, 1882., str. 13.

⁷¹ Defoe D., *A Journal of the Plague Year*, Project Gutenberg, 16.1.2006., str. 15.

⁷² Ibid., str. 22.

⁷³ Ibid., str. 141.

međutim, nije bila apsolutno sigurna za neke osobe koji su se ukrcavši na brod svejedno zarazili i umrli od kuge, a njihova su tijela bila bačena u vodu. Kao i u ostalim europskim gradovima, i u Londonu je postojala mjera zatvaranja bolesnih u kuće, ali su bježanja iz njih bila česta pojava. Defoe iznosi mjere zaštita koje se uvode u grad poput zakona o zabrani držanja životinja koji su mogući nosioci parazita, primjerice svinje, psi, mačke, pitomi golubovi ili poniji, koji će u protivnom biti ubijeni.⁷⁴ Epidemija je trajala do 1666. u zimu kada se broj oboljelih i umrlih smanjuje, a Defoe svoje djelo završava opisom kako je lijepo vidjeti kako grad opet postaje napučen.

6.2. Kazalište i drama

Do kraja 16. stoljeća u Engleskoj dolazi do sve većeg razvoja dramske tradicije koju je obilježio jedan od najvećih dramatičara - William Shakespeare. Ovo Zlatno doba engleske drame, nazvano i Elizabetansko doba zbog razdoblja vladavine kraljice Elizabete I., bilo je suočeno sa povremenim izbijanjima epidemija kuge u Londonu. Kada je Shakespearova karijera bila na usponu, 1593. godine London je zahvatila velika epidemija kuge od koje je u jednoj godini umrlo najmanje 15.000 od ukupno 123.000 stanovnika.⁷⁵ Gradske vlasti iz javnozdravstvenih razloga otkazivale bi cijele kazališne sezone, a osim zdravstvenih mjera, izvedbe bi bile otkazane zbog parlamenta i crkvenog vodstva koje je bilo protiv drame, smatrajući izvođenje predstava uzrokom kuge.⁷⁶ Tijekom zatvaranja kazališta, pisci su često bili primorani producirati druge oblike književnosti poput Shakespearea koji se između 1592. i 1596. posvetio pisanju soneta, dok je Thomas Dekker, također engleski dramaturg, početkom 1600-tih započeo karijeru kao moralistički pamfletist.⁷⁷

Dekker je u svom djelu *Work for Armorers* 1609., opisao zatvaranje kazališta unatoč kugi: *Kazališta stoje (kao krčme koje su otjerale svoje gospodare), zaključana vrata, zastave skinute, ili bolje rečeno poput kuća koja su nedavno zaražene, odakle bježe uplašeni stanovnici...komedije pretvorene u tragedije, tragedije pretvorene u nokturnal.*⁷⁸ Shakespeare,

⁷⁴ Ibid., str. 45.

⁷⁵ Leeds Barroll J., *Politics, Plague, and Shakespeare's Theater*, Cornell University Press, USA, 1991., str. 74.

⁷⁶ Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 227.

⁷⁷ Ibid., str. 208.

⁷⁸ Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 230.

Nokturnal – Dekker ovdje misli na predstavu, obično komičnu, u kojoj se značajan dio radnje odvija noću. Sugerira da su kazališni umjetnici već tada istraživali načine za promjenu stanja osvjetljenja na pozornici kako bi postigli atmosferu noćnog doba, tj. dali dojam tmurnosti. <https://www.shakespearesglobe.com/discover/blogs-and-features/2020/11/04/darkness-does-the-face-of-earth-entomb/> (stranica posjećena 20.8.2023.)

s druge strane u nekoliko svojih drama poput *Na Tri kralja ili kako hoćete*, *Kralj Lear*, *MacBeth*, *Romeo i Julija* spominje kugu, točnije postavlja vrijeme radnje u doba kuge. Primjer za to vidljiv je u jednoj od njegovih poznatijih drama, *Romeo i Julija* gdje je kuga poslužila kao stvarni događaj. Iz sljedećeg paragrafa saznajemo kako su franjevci pohodili bolesne te su ih gradski službenici javnoga zdravstva zaključali, doslovno im zakucavši vrata što je bila jedna od zdravstvenih mjera za vrijeme kuge koja je harala tijekom Shakesperova života.

Išao sam naći nekog bosonogoga brata,
jednoga od našeg reda što ovdje u gradu
pohodi bolesnike, da mi se pridruži;
a kad sam ga našao, gradski pozornici,
sumnjajući da smo oba bili u jednoj kući
gdje je zavládala zarazna kuga,
zaključaše gradska vrata i ne dadoše nam izaći.

Tako je moja hitnja u Mantovu zaustavljena.⁷⁹ (5. 2: 10)

6.3. Moralna i vjerska književnost

Crna smrt potaknula je pisanje i izdavanje niza drugih vrsta literature poput moralne i vjerske književnosti. U to spadaju časoslovi, tj. zbirke molitva koje se izgovaraju tijekom dana, a Boga se molilo za milosrđe i oslobađanje od kuge, za sigurnost tijekom poroda, ali i zaštitu od drugih bolesti poput epilepsije i na kraju za „dobru“, svetu smrt.⁸⁰

Od 14. stoljeća monaški se koncept „dobre smrti“ proširio u javnost, pa sve popularnija postaju djela poznata kao *Ars moriendi*, tj. umijeće umiranja. U njima bi se zagovarali obrasci života koji su usmjereni prema smrti koja vodi do nebeskih nagrada, a propisivali su se obredi i molitve koje bi štitele od sotonskih zamki i osiguravale savršen prolaz duše nakon smrti.⁸¹ Knjige su često bile skupe i bogato ilustrirane, a u obitelji su se nasljeđivale. Postojale su i jeftinije verzije, točnije pamfleti koji su sadržavali kratke moralne stihove s upečatljivim ilustracijama. Jedan od popularnijih prikaza u pamfletima bio je susret trojice živih s trojicom

⁷⁹ Shakespeare W., *Romeo i Julija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 137.

⁸⁰ Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 218.

⁸¹ *Ibid.*, str. 218.

mrtvih gdje tri raspadajuća leša podsjećaju tri mlada, iznenađena, dobrostojeća aristokrata da će jednoga dana smrt biti i njihova sudbina.⁸² U ovakvome tipu književnosti prepoznajemo utjecaj Crkve koja narodu pruža vjerovanja da će molitve izliječiti ili zaštititi od bolesti. Također, znamo da se društvo suočavalo s velikim brojem umrlih pa su knjige nudile obrasce kako da se čovjek „spremi“ na smrt, nosi s njom i prebrodi strah od smrti.

⁸² Ibid., str. 219.

7. Kuga u gradu i na selu

U razdoblju prije kuge, život se u europskim gradovima razvijao. Ulice i trgovi bili su središta društvenoga života gdje bi europsko stanovništvo provodilo većinu svog života. Odlazak u trgovinu, opći žamor i pregovaranje oko cijena te zvuk crkvenih zvona i konjskih kopita na ulicama bio je svakodnevan.⁸³ Ceste, uličice, mostovi i trgovi povezivali su ljude ruralnih i urbanih krajeva, a trgovina i komunikacija između gradova i regija sve je više bila sigurna i pouzdana.

U vrijeme kada nastupa kuga stanje se drastično mijenja. Na njezinim samim počecima, sredinom 14. stoljeća, gradske ulice koje su odisale životom zamjenila je pustoš, a često se moglo pronaći i mrtvih koji leže na ulici. Svakoga dana čuo bi se na ulicama zvuk kola koji prenosi umrle od kuge, a žamor uličnih prodavača zamjenili su povici „Iznesite mrtve van!“⁸⁴ Tako je i milanski nadbiskup Federigo Borromeo 1630. opisao u svojem djelu *La peste di Milano* proces sakupljanja mrtvih na kola: *Odnijeli bi leševe iz kuća po svom običaju, preko ramena kao naprtnjaču ili vreću i bacili ih na kola. Smjestivši ih na svoja kola, nisu ih mogli pokriti niti pravilno položiti zbog njihova velikog broja, a tijekom transporta noge i ruke bi visjele prema dolje. Ponekad se moglo vidjeti i do trideset kola u neprekinutom redu, teško natovarena leševima, onoliko koliko su njihovi upregnuti konji mogli vući...*⁸⁵ Barcelonski kožar i pisac dnevnika Miquel Parets također je opisao proces sakupljanja mrtvih, često bačenih s prozora na ulicu čekajući da ih grobar s kolicima pokupi. Ističe zanimljiv detalj, dok su grobari hodali po ulicama sakupljajući preminule, često bi se čuli zvukovi gitare, tamburice i drugih instrumenata kako bi se zaboravilo na velike nevolje. Naime, održavanje dobrog raspoloženja smatralo se načinom borbe protiv kuge.⁸⁶ Parets također ističe kako je u vrijeme sakupljanja mrtvih po ulicama, kola pratio čuvar čiji je posao bio držati ljude izvan ulica kada su ona prolazila.

Do kraja 16. stoljeća u gradovima se koristila praksa zatvaranja oboljelih u kuće, a postojala je i posebna ustanova gdje se vodilo oboljele. Unatoč tome, u mnogim europskim gradovima čest je bio susret sa zaraženima i onima za koje se sumnjalo da su zaraženi.⁸⁷ Mnogi od njih bili su napušteni ili su izgubili rodbinu i prijatelje dok su drugi stigli iz okolnih naselja u potrazi za medicinskom pomoći ili milostinji od imućnijih građana. Među napuštenima

⁸³ Ibid., str. 187.

⁸⁴ Ibid., str. 188.

⁸⁵ Ibid., str. 189.

⁸⁶ Ibid., str. 191.

⁸⁷ Ibid., str. 192.

isticala su se djeca siročad čiji je opis 1649. dao trgovac Andrés de la Vega iz Seville. *Moglo se vidjeti mnogo male djece na ulicama čiji su roditelji umrli i kojoj nedostaje pomoć. Išli su unaokolo tražeći hranu, i ako im je netko nešto dao, to je bilo bacajući kao psima. Mogli su se naći u blizini gradskih vrata, gdje su umirali od gladi ili bolesti.*⁸⁸

Od 16. stoljeća većina je europskih gradova uvela oznake na kućama u kojima su bili oboljeli od kuge. U Beču bi se bijeli križ pojavio na ulaznim vratima oboljelih, u nizozemskom gradu Hoornu, svežanj slame visio bi iznad vrata kao oznaka dok su u Toskani kuće bile označene križem.⁸⁹ U Londonu su oni zaraženi kugom trebali nositi bijele štapove duge oko metar dok su liječnici i grobari nosili crvene.⁹⁰ Ovaj način koristio je za upozoravanje zdravih ljudi koga se na ulici treba kloniti.

Društveni poremećaji u vrijeme kuge doveli su do raznih kriminalnih aktivnosti, ponajviše krađa. Grobari koji su skupljali tijela bili su poznati po krađama osobnih stvari onih preminulih od kuge. Lopovi, pa nekad čak i susjedi, ulazili bi u kuće koje su ostale prazne ili zbog bijega ili smrti. Do kraja 15. stoljeća, gradska su poglavarstva pokušala stati na kraj kriminalu na način čestog podizanja javnih vješala na istaknutim mjestima u gradu kao podsjetnik na dugu ruku i kratko uže zakona.⁹¹

Šireći se ponajviše u gusto naseljenim europskim gradovima, kuga ipak zahvaća i ruralne krajeve, a najveći je utjecaj na život ruralnog stanovništva imala tijekom druge polovice 14. stoljeća.⁹² U tome razdoblju prisutan je jak odljev radne snage sa sela, a uzrok tome bila je kombinacija depopulacije seoskog stanovništva uzrokovane smrću, ali i odlazak seoskih radnika u manje naseljene gradove u potrazi za više radnih prilika i većim prihodima. Na primjer, u Hainautu u Nizozemskoj, ruralno stanovništvo palo je za otprilike trećinu između 1349. i 1400. te za još jednu trećinu do 1479. godine. U istočnoj Normandiji između 1358. i 1374. broj seoskih kuća opao je za 20% dok je u sjevernoj talijanskoj regiji Valdelsa, stanovništvo kontinuirano opadalo od 1350. za oko 40%.⁹³ Osim velikog nestanka obradivih površina, s karte su ponekad nestajala i čitava sela. U Engleskoj je između 1348. i 1500. godine nestalo oko 1300 sela, a ostali dijelovi Europe slično su stradali. Kastilja je pretrpjela gubitak od gotovo 20% kada je nestalo 82 od 420 sela samo tijekom prve epidemije kuge. Istočna i

⁸⁸ Ibid., str. 192.

⁸⁹ Ibid., str. 197.

⁹⁰ Ibid., str. 192.

⁹¹ Ibid., str. 195.

⁹² Ibid., str. 233.

⁹³ Ibid., str. 240.

jugozapadna Njemačka imala je 20 do 30% izgubljenih sela između 1350. i 1500. godine, a slično se dogodilo i u istarskim selima kraj Pule koji su bili pogođeni strašnom kugom 1372. kada je ostalo samo 11 od 72 sela.⁹⁴

Neki seljaci nakon epidemije kuge odlučili su otići s imanja na kojima su veleposjednici i dalje zahtijevali tjedni rad i druge obveze, dok su drugi odlučili potražiti svoju slobodu kroz ustanke koji su se nakon epidemije širili europskim selima. Prvi je nastao 1358. godine kada je niz prosvjeda francuskih seljaka eskaliralo u široku pobunu u regiji oko Pariza, ali je ugušen u roku nekoliko tjedana. Nekoliko godina kasnije, 1381. pobuna je izbila i među engleskim seljacima stigavši sve do Londona kada joj je kralj Rikard II. stao na kraj, a slični ustanci proširili su se u Svetom Rimskom Carstvu, Ugarskoj, Norveškoj, Finskoj, Švedskoj...⁹⁵ Do 1500. godine feudalni odnosi gotovo su nestali iz sjeverozapadne Europe, što je rezultiralo smanjenjem broja kmetova i nedostatkom radne snage na posjedima gospodara dok je seljaštvo odlučilo prigrliti nove mogućnosti koje su rezultirale poboljšanjem njihova života.⁹⁶

⁹⁴ Ibid., str. 247.

⁹⁵ Bennett J. M., Warren Hollister C., *Medieval Europe. A Short History.*, 10th Edition, McGraw-Hill, New York, 2005., str. 332.

⁹⁶ Ibid., str. 332.

8. Nestanak i posljedice kuge

Do sredine 17. stoljeća kuga je polako nestajala s europskog tla. Područje koje je najranije oslobođeno od kuge bila je Škotska oko 1640-ih, slijedila je Italija 1650-ih, a posljednja je Rusija koja se s epidemijom borila sve do 1770-ih.

Za nestanak kuge iz većeg dijela Europe u razdoblju između 1650. i 1775. zaslužni su prirodni faktori koji se tiču klimatskih promjena, bakterije *Yersinia pestis*, glodavaca i buha. Veći utjecaj, ipak, odigrala je ljudska intervencija i poboljšanje higijene. Sapuni za pranje tijela koristili su se sve češće, a cijena odjeće postala je jeftinija što je omogućavalo češće presvlačenje i pranje odjeće. Mjere izolacije u gradovima također su bile sve strože. To potvrđuje i povjesničar Michael Flinn opisujući zatvaranje ljudi u svoje domove, izoliranje u posebne ustanove, spaljivanje odjeće zaraženih i postavljanje straže ispred kuća.⁹⁷ Osim strogih mjera na gradskim razinama, pazilo se i na putovanja i kontakte s ljudima i robom iz zaraženih područja. Primjerice, kada je izbila epidemija kuge 1720. u južnoj Francuskoj, Španjolska je odmah blokirala trgovinu s tom regijom te je francuska vlada poslala jednu četvrtinu svoje kraljevske konjice i trećinu vojnog pješastva kako bi stvorili obruč oko zaraženog područja da nitko ne može proći. Ovakva mjera isplatila se jer se kuga nije proširila niti na Španjolsku niti na ostatak Francuske.⁹⁸

Jedna od poznatijih točaka kojoj se pripisuje najviše zasluga oko sprječavanja širenja kuge u Europi je Vojna krajina. Sanitarni kordon na tom području postojao je od sredine 18. stoljeća radi sprječavanja širenja zaraznih bolesti, osobito kuge, s područja Osmanskog Carstva na teritorij Habsburške Monarhije.⁹⁹ Bio je to jedinstveni sustav kopnene karantene s lancem pograničnih stražarnica (čardaci) podignutih u neprekinutom nizu od Bijelog Vrha u Lici do Karpata i geostrateški smještenih karantenskih stanica kao graničnih prijelaza. Sav promet i trgovina koji je prolazio preko Vojne krajine bio je podvrgnut rigoroznom režimu epidemioloških mjera koje je u spomenutim stanicama provodilo specijalizirano sanitarno osoblje. Ono je na temelju moguće zaraženosti putnika i robe određivalo karantenu u trajanju između 10 i 42 dana. U slučaju najvišeg stupnja opasnosti, kada je postojala izravna prijetnja

⁹⁷ Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 285.

⁹⁸ Ibid., str. 286.

⁹⁹ Buczynski A., „Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću“, *Narodna umjetnost* vol. 58, br. 1, (2021): 191-208. <https://doi.org/10.15176/vol58no110>

zaraze iz osmanskog susjedstva, kordonskim je stražama bilo naređeno da svakog ilegalnog prelaznika na licu mjesta ustrijele i spale.¹⁰⁰

Izbijanje kuge u Europi promjenilo je europsko društvo na mnogo različitih razina. Prije svega, treba spomenuti depopulaciju s kojom se Europa suočavala pri izbijanju prve epidemije između 1347. i 1352. godine. Procjenjuje se da je tada crna smrt ubila jednu trećinu sveukupnog stanovništva Europe.¹⁰¹ Druga epidemija, Europu je pogodila 1361. godine koju kroničari crkve u Ashwellu (Hertfordshire) ističu kao epidemiju koja je najviše pogodila i usmrtila djecu. Osim velikog broja smrti djece, pogodila je i ostatak dobne strukture te je pad stanovništva u Europi tada iznosio 20 – 25%.¹⁰² Depopulacija izazvana kugom pogodila je i London kada je u razdoblju od 1563. do 1665., nestala trećina gradske populacije dok se posljednja velika epidemija koja je pogodila zapadnu Europu javila u južnoj Francuskoj između 1720. i 1722. uzrokujući više od 90 000 mrtvih.¹⁰³

Bitan utjecaj kuga je izvršila i na društveno-ekonomski kontekst. Ubrzala je pad kmetstva i poboljšala životni standard seljaštva što su potvrdila i arheološka otkrića o zamjeni pribora od jeftinijeg drveta ili gline sa onim od željeza, kositra, mjeda i glazirane keramike. Ostaci su također pokazali kako su prosječna kućanstva posjedovala više namještaja, poljoprivrednih alata i domaćih životinja nakon kuge nego prije nje.¹⁰⁴

Osim poboljšanja položaja seljaštva, kuga je utjecala i na poboljšanje položaja žena. Kontrolirana od strane Crkve i aristokracije, ženska prava bila su malobrojna. Žene iz nižih slojeva mogle su raditi kao pekarice, mljekarice, konobarice, tkalje i radnice sa svojom obitelji na imanju gospodara, ali nisu imale utjecaja na usmjeravanje vlastite sudbine. Gospodar bi odlučivao za koga će se djevojka udati, a ne njezin otac te bi onda prešla iz izravne kontrole svoga oca, koji je bio podređen gospodaru, u kontrolu svojega muža koji je bio jednako podređen drugom ili istom gospodaru. Krajem 14. i početkom 15. stoljeća položaj žena se mijenja što je uzrokovano smrću mnogih muškaraca koji su bili hranitelji obitelji. Žene radničkih obitelji tada stječu pravo posjedovanja zemlje, odabira bračnog partnera, vođenja

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Martin S., *The Black Death*, Chartwell Books, USA, 2007., str. 111.

¹⁰² Ibid., str. 118.

¹⁰³ Byrne, *Daily Life during the Black Death*, str. 281.

¹⁰⁴ Ibid., str. 241.

poslova u vlasništvu pokojnog člana obitelji ili važnijih poslova poput vođenja taverna i tekstilnih obrta, najčešće onih koji se tiču tkanja vune.¹⁰⁵

Što se tiče umjetnosti, prikazi aluzije na smrt i njezine alegorije i dalje su bile prisutne u slikarstvu dok se u arhitekturi promjena događa na području Engleske. Dolazi do prelaska iz ukrašene verzije francuske gotike sa skulpturama i staklom na štedljiviji stil, manje raskošan i okomit s oštrijim profilima zgrada i uglova, nazvan perpendikularnom gotikom. Uzrok ovome možda je bio ekonomski - manjak kapitala za trošenje na uređenje i nedostatak radne snage.¹⁰⁶

Do zanimljivog otkrića dolazi američka arheologinja Sharon DeWitte proučavajući 490 kostura s groblja kuge u Engleskoj, točnije East Smithfielda usporedivši ih s 291 kosturom s dva srednjovjekovna, normalna i neepidemiološka groblja iz gradova Viborg i Odesa u Danskoj. Kostii koje je proučavala potječu iz prve epidemije kuge sredinom 1300-ih te se pokazalo kako su ljudi bili zdraviji i živjeli dulje već nakon prve epidemije. Za svaku jedinku DeWitte je utvrdila dob u trenutku smrti na temelju skeletnih pokazatelja zrelosti i spola. Također, dokumentirala je mjesto i učestalost raznih koštanih ili zubnih lezija koje su upućivale na loše zdravlje, pothranjenost ili druge uzroke slabosti. DeWitte zaključuje kako je prva epidemija kuge uklonila najslabije pojedince u većem dijelu Europe, kada je slabost bila posljedica lošeg imuniteta sustava, ostalih bolesti ili pothranjenosti.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Cantor N. F., *In the Wake of the Plague. The Black Death and the World It Made*, The Free Press, New York, 2001., str. 166.

¹⁰⁶ Ibid., str. 172.

¹⁰⁷ Shipman P., „Perspective: The Bright Side of the Black Death“, *American Scientist* vol. 102., br. 6, (2014): 410–413., <http://www.jstor.org/stable/43707859>

9. Zaključak

Srednjovjekovna kuga imala je velik utjecaj na europsko društvo te je rezultirala promjenama u njemu. Pojavom kuge, javila su se razna mišljenja i vjerovanja, najčešće povezana s idejom Crkve o božjoj kazni za ljudski grijeh. Uzrok tome je naravno nedovoljno poznavanje medicine u tim povijesnim razdobljima što je rezultiralo i neuspješnim načinima pokušaja liječenja iste. Takvi načini, iz današnje perspektive, čine nam se apsurdnima pa čak i smiješnima. Osim nefunkcionalnih medicinskih lijekova, u tom razdoblju započeti su koraci prema razumijevanju zaraznih bolesti što vidimo u izgradnji karantenskih prostora i ograničavanja kontakata među ljudima koja se kao prevencija od širenja epidemije sačuvala sve do danas.

Nadalje, društvo toga doba pokazalo je kompleksnost moralnih vrijednosti i vjerovanja stoga nas različite reakcije u međuljudskim odnosima među kojima su pristune i surove prakse temeljene na religijskim uvjerenjima, ne začuđuju. To uočavamo u odnosu prema Židovima i progonima koji su se odvijali nad njima.

Socijalna struktura također je bila uzdrmana. Mnoštvo umrlih ili onih koji su se odlučili na bijeg dovelo je do promjena, ponajviše povezanih uz društvene odnose poput feudalizma koje doživljava slom.

Ovakva velika promjena koja je zadesila srednjovjekovno društvo nije mogla izbjeći utjecaj na kulturnu sferu. U umjetnosti se tada prikazuje božji gnjev i kazna koju je Bog spreman nanijeti ljudima. Popularni su prikazi, ali i kratke pjesme s temom prolaska života i suočavanja sa smrću s kojom će „svi zaplesati“. Što se tiče književnosti, pišu se djela i kronike u kojima nalazimo detaljne opise crne smrti, a zahvaljujući njima, historiografiji su poslužile kao dodatno znanje o pošasti koja je pogodila srednji vijek. Također, kuga je često poslužila kao inspiracija za radnju u ostalim djelima što vidimo i u novijoj književnosti. Primjerice u Camusovom djelu *Kuga* gdje je opis kuge, njezinog širenja koje pogađa i oduzima živote prikazano kao metafora za političku okupaciju.

Kuga je ostavila dubok trag u povijesti i drastične posljedice koje su rezultirale promjenama u pojedincu i društvu. Ljudi su bili iznenada otrgnuti od svoje svakodnevice i svega što su znali te su bili prisiljeni suočiti se s vlastitom ranjivošću i pokušati pronaći smisao usred nesigurnosti i straha u kojem su se zatekli. Upravo o tome, svjedoče nam umjetnost, književnost i običaji toga razdoblja. Ipak, kuga je potakla i društveni razvoj prema ranom

novom vijeku koji će rezultirati tehnološkim napretkom, reorganizacijom procesa proizvodnje, širim znanjem društva o zdravstvu, epidemijama i bolestima te kako se treba nositi s njima.

10. Popis literature

Primarni izvori:

Aberth J. *The Black Death. The Great Mortality of 1348 – 1350. A brief history with documents.* Palgrave macmillan. New York. 2005.

Boccaccio G. *Dekameron.* Globus media. Zagreb. 2004.

Defoe D. *A Journal of the Plague Year.* Project Gutenberg, 16.1.2006.

Shakespeare W. *Romeo i Julija.* Matica hrvatska. Zagreb, 2011.

Sekundarni izvori:

Bennett J. M., Warren Hollister C. *Medieval Europe. A Short History.* 10th Edition. McGraw-Hill. New York. 2005.

Buczynski A. *Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću* u Narodna umjetnost vol. 58, br. 1, 2021., str. 191-208.

<https://doi.org/10.15176/vol58no110>

Byrne J.P. *Daily Life during the Black Death.* Greenwood Press. London. 2006.

Cantor N. F. *In the Wake of the Plague. The Black Death and the World It Made.* The Free Press. New York. 2001.

Chiu R. *Plague and Music in the Renaissance.* Cambridge University Press. Cambridge. 2017.

Cohn S. K. *Cultures of Plague. Medical Thinking at the End of the Renaissance.* University Press. Oxford. 2010.

Crawford R. *Plague and Pestilence in Literature and Art.* Clarendon Press. Oxford. 1914.

Gottfried R.S. *The Black Death. Natural and Human Disaster in Medieval Europe.* The Free Press. New York. 1983.

Hecker J. F. C. *The Epidemics of the Middle Ages,* London, 1844.

Horrox R. *The Black Death.* Manchester University Press. Manchester. 1994.

Kohn G.C. *Encyclopedia of Plague and Pestilence. From Ancient Times to the Present.* Facts on File. New York. 2007.

Leeds Barroll J. *Politics, Plague, and Shakespeare's Theater*. Cornell University Press. USA. 1991.

Martin S. *The Black Death*. Chartwell Books. USA. 2007.

Marshall L. „Manipulating the Sacred: Image and Plague in Renaissance Italy“, *Renaissance Quarterly*, vol. 47, br. 3, (1994): 485–532.
<https://doi.org/10.2307/2863019>

Nohl J. *The Black Death. A Chronicle of the Plague*. Unwin books. London. 1961.

Ravančić G. „Epidemije kuge u Dubrovniku u drugoj polovici 14. stoljeća. Koliko su kroničarski zapisi pouzdan izvor za proučavanje epidemija?“, *Povijesni prilozi* 40, br. 61, (2021): 45-65.
<https://doi.org/10.22586/pp.v40i61.19778>

Shipman P. „Perspective: The Bright Side of the Black Death“, *American Scientist* vol. 102, br. 6, (2014): 410–413.
<http://www.jstor.org/stable/43707859>

Tibayrenc M. „Infectious Diseases and Arts“, *Encyclopedia of Infectious Diseases: Modern Methodologies*. John Wiley & Sons. New Jersey. 2007.

Internetski članci:

Joshua J. Mark. *Medieval Cures for the Black Death*. World History Encyclopedia. 2020.
<https://www.worldhistory.org/article/1540/medieval-cures-for-the-black-death/> (pristupljeno 22.6.2023.)

Nokturnal. The Shakespeare Globe Trust. London. 2023.
<https://www.shakespearesglobe.com/discover/blogs-and-features/2020/11/04/darkness-does-the-face-of-earth-entomb/> (pristupljeno 20.8.2023.)

Ostberg, R. *Memento mori*. Encyclopedia Britannica. 2019.
<https://www.britannica.com/topic/memento-mori> (pristupljeno 19.7.2023.)

Ravančić G. *Kuga*. Leksikon Marina Držića. 2015.
<https://leksikon.muzej-marindrzcic.eu/kuga/> (pristupljeno 19.6.2023.)

Kuga. Hrvatska enciklopedija. 2021.
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34434> (pristupljeno 19.6.2023.)

The Black Death. Jewish History.

<https://www.jewishhistory.org/the-black-death/> (pristupljeno 31.7.2023.)

Koreja. Hrvatska enciklopedija, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33155> (pristupljeno 15.7.2023.)

SAŽETAK

U ovome završnom radu istražit će se srednjovjekovna kuga koja je pogodila Europu i njome harala od 14. do 17. stoljeća, uzrokujući masovne smrti te značajne društvene i kulturne promjene. Koristeći se primarnim izvorima i sekundarnom literaturom pobliže uviđamo mentalitet ljudi toga razdoblja, njihova uvjerenja, utjecaj Crkve, vjerske rituale te razne pokušaje načina liječenja kuge i njene prevencije. Istražiti će se kako su ovi faktori oblikovali umjetničku i književnu sferu života te će biti prikazane posljedice koje je kuga ostavila na društvo europskog srednjeg vijeka.

Ključne riječi: kuga, Crna smrt, vjerovanja, svakodnevica, umjetnost

Prilozi:

Slika 1 - Josse Lieferinxe, *Sv. Sebastijan zagovara za pogođene kugom*, 1497.–1499. The Walters Art Museum, online collections: <https://art.thewalters.org/detail/6193/saint-sebastian-interceding-for-the-plague-stricken/>